

*Юрій Трухан
Варшавський університет
ім. Кардинала Стефана Вишинського,
Польща*

Ліквідація Української Греко-Католицької Церкви: історичний аспект

Історія ХХ століття в Україні забарвлена в багрянний колір. За приблизними оцінками, на нашій рідній землі насильницькою смертю загинуло близько 17 мільйонів людей. Актуальність полягає в тому, що ці смерті невинних людей сталися внаслідок химерних ідей перебудови світу радянською системою, в якій не було місця для Бога. Величезною частиною цієї кривавої трагедії насилля в Україні стало навмисне переслідування віросповідання та насадження атеїзму нашим людям. Наслідком такої політики стала ліквідація Української Греко-Католицької Церкви в 1946 році в Галичині та в 1949 році на Закарпатті шляхом воз'єднання з одержавленою підконтрольною атеїстичному за своєю суттю режимові Російською Православною Церквою. Люди при владі були засліплені диявольським світлом ідеології того часу і готові були на всі рішення, щоб тільки знищити чисту віру людей у Бога, яку засівала УГКЦ. Та влада надала зрадницьку дорогу розвитку РПЦ, яка зрадила голос Божий і пішла дорогою атеїстичної ідеї заради збереження власного життя. Люди забули, що УГКЦ є Церквою українського народу упродовж століть, що вона є Католицькою і що вона є духовною спільнотою, яка за часів Володимирівського Хрещення Руси надавала сенсу життя багатьом поколінням на цій землі, користувалася їхньою безмежною довірою і повагою. Актуально показано історію мужнього та героїчного супротиву, незламності духу і величезної сили віри, яка була зброєю тих, хто здобув перемогу в нерівному двобої Добра і Зла, хто дочекався світлого празника Воскресіння своєї Церкви. Завдяки непохитності владик, стійкості духовенства, вірності мирян, сотень відомих і безіменних мучеників і ісповідників віри УГКЦ вистояла в період офіційної ліквідації, організувалася в підпіллі, породила нові покоління церковних лідерів і вірних, живлячи в їхніх серцях іскру віри в краще майбутнє.

Темат охоплює головним чином територію Західної України, яка включає історичні області – Галичину, Волинь і Закарпаття. Саме на цій території України найбільше переслідувалася УГКЦ.

Хочеться найкраще показати об'єктивність погляду на проблему, зокрема шляхом вирішення наступних завдань, які коротко постараюся висвітлити в даній публікації:

1. З'ясувати причини виникнення переслідування Церкви.
2. Показати основні напрямки й етапи діяльності Церкви в цей нелегкий час.
3. З'ясувати вплив на УГКЦ тогочасного режиму.
4. Висвітлити позицію різних суспільних верств і політичних сил щодо ідеології Церкви.

Для вирішення поставлених завдань використав доступні джерела та наукову літературу, яку можна було опрацювати в бібліотеці ІФТА, обласній бібліотеці м. Івано-Франківська та обласному архіві міста. Основним джерелом напрямку висвітлення тематики праці була невтомно написана, багата колоритністю матеріалів, робота Владики, професора, доктора, ректора ІФТА Софрона Мудрого, ЧСВВ. В дослідженні використано принципи об'єктивності й історизму, що дають змогу проаналізувати причинно-наслідкові зв'язки, визначити умови та хід розвитку подій. Крім того, застосовано як загальнонаукові методи (аналізу та синтезу, систематизація, типологізація, ретроспекція, абстрагування, компаративний, логічний та системно-структурний), так і спеціально-історичні методи дослідження (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, аналіз історіографічного та документального матеріалу, біографічний).

Найперше потрібно розглянути ті передумови, які були першими кроками на шляху до знищення Української Греко-Католицької Церкви.

Нелегка доля спіткала Церкву в 1944 році. Радянські війська, перемігши німців під Сталінградом, завдавши їм нищівного удару, підійшли до східних окраїн Галичини. Взяття Львова і окупація решти території Західної України були лише питаннями часу. Багато хто із галичан передчували лихо, що насувалося; ці настрої відбито в листі митрополита Андрея Шептицького до кардинала Євгенія Тіссерана від 22 березня 1944 року: «Большевицька армія наближається до Львова... Ця вістка сповняє страхом наших вірних, вони покидають місто чи край, щоб удатись в дальні сторони давньої Польщі, яка є менш загрожена, чим Галичина. Загальна паніка огортає священників, окупанти виганяють парохів з проборст, руйнують храми, а хто не погоджується покинути територію – грозять смертю...» [4, с. 433-435].

Під час нацистської окупації УГКЦ жодного разу не поступалася своєю духовною чи моральною незалежністю. Митрополит Андрей не-втомно протестував проти крайнощів, до яких вдавалися нацисти, намага-вся відвернути здійснення найбрутальніших акцій гестапо; за його розпо-рядженням в одному зі студитських монастирів переховували 150 єврей-ських дітей; він особисто врятував життя п'ятнадцяти євреям, серед яких був рабин Давид Кагане і двоє синів головного львівського рабина Яскеля Левіна [1, с. 57].

Наступною була неприємна подія, яка негативно відбилася на істо-рії УГКЦ, – це примирення і об'єднання в думках Російської Право-славної Церкви з Кремлем. Зважаючи на це, за наказом Кремля було зупинено антирелігійну пропаганду і розпущено спілку воєвничих безбож-ників [8, с. 523-524]. Процес взаємопорозуміння між більшовицьким режимом і РПЦ сягнув апогею, коли 4 вересня 1943 року в Кремлі відбулася безпрецедентна зустріч Йосифа Сталіна і В'ячеслава Моло-това з трьома найвищими православними архієреями. Вранці того ж дня Сталін провів нараду з керівником служби безпеки Лаврентієм Берією та секретарем ЦК ВКП (б) з питань ідеології Георгієм Маленковим. Під час наради голова таємного відділу НКДБ в справах релігії полковник Георгій Карпов коротко проінформував Сталіна про ієрархів Москов-ського патріархату, загальний стан справ у РПЦ, її чисельність, напрям-ки діяльності, а також про ситуацію в інших Православних Церквах за кордоном і можливості їхнього політичного впливу. Було вирішено ство-рити при Раді Народних Комісарів новий орган – раду в справах Росій-ської Православної Церкви (РСРПЦ) на чолі з Карповим, який одно-часно мав виконувати свої таємні обов'язки голови відділу у справах релігій при НКДБ.

Після цієї руйнівної наради Карпов повідомив предстоятелів Мо-сковського патріархату, що партійний лідер готовий прийняти їх у Кремлі. За декілька годин Патріарх Сергій Страгородський у супроводі митропо-литів Ленінградського Алексія Симанського і Київського Миколая Яру-шевича, екзарха України, ввійшли до зали, де на них чекали Сталін і Мо-лотов [9, с. 14-15].

Під час цієї майже двогодинної зустрічі, на якій був присутній Карпов, Сталін погодився з усіма проханнями митрополита Сергія про скликання собору для обрання патріарха та Синоду, який мав відбутися через чотири дні. Сталін дав команду про звільнення з тюрми деяких єпископів і надав військові літаки, щоб вони вчасно добралися на собор.

Також звільнили і священників для продовження душпастирювання в відновлених церквах і монастирях. Було домовлено, і Сталін дав згоду на впровадження богословських курсів як початок відновлення повноцінної системи духовної освіти, погоджено наказ про відродження і функціонування друкованого органу Московської патріархії, забороненого у 1936 році. Було домовлено про внесення змін в законодавство про свободу совісті, відновлення прав РПЦ як юридичної особи, офіційного закріплення за парафіяльними священниками статусу керівників церковних громад, а також надходження частини парафіяльних зборів у розпорядження патріаршого управління. Мали бути скорочені податки, якими обкладалося духовенство, храми й монастирі. Патріархії було передано великий добре впорядкований будинок в Москві, який перед тим займало посольство Німеччини, забезпечено службовими автомобілями та продуктовими пайками, а також надано привілеї купувати інші товари за державними розцінками. Варто також зазначити, що всі привілеї для РПЦ, про які було домовлено зі Сталіним, було виконано і всі рішення про ці привілеї були оприлюднені, що надалі не створило проблеми для Микити Хрущова скасувати їх після опрацювання [10, с. 172].

Офіційно РСРПЦ було створено 14 вересня 1943 року з метою нагляду за діяльністю РПЦ і здійснення зв'язку між патріархією і Кремлем. Паралельна Рада у справах релігійних культів була створена 19 травня 1944 року для контролю для всіма іншими Церквами і релігійними спільнотами, до яких на той час зараховували і Греко-Католиків. Спочатку цю раду очолив К. А. Зайцев, якого згодом змінив полковник держбезпеки І. В. Полянський. Деякі з релігійних меншин також могли скористатися з нової політики Кремля щодо релігії. Все залежало від того, наскільки корисним було їхнє існування самому режимові, чи поділяли вони цілі радянського ладу, а також від їхньої здатності прислужитися державі у здійсненні її внутрішньої політики. Розглядаючи цю нову політику радянської влади щодо релігії, можна сказати, що влада надала перевагу тій Церкві, яка згодилася відстоювати і виконувати тогочасну окупантсько-радянську політику, а хто не хотів її підтримувати, вимушені були завершити свою пастирську місію.

8 вересня 1943 року в Москві відбувся собор єпископів, про який було домовлено зі Сталіним. На цьому соборі, як і передбачалося, патріархом Московським і всієї Русі обрали Сергія, а незабаром відновили друкований орган РПЦ і вийшов в світ журнал Московської патріархії. Відкриття в Москві та Ленінграді богословських шкіл затрималося, всіх

священиків, які були ув'язненні і визнавали нового патріарха, звільнили, згодом вони отримали працю на парохіях. Тим часом радянська влада заохочувала, а потім примушувала переходити під патріаршу юрисдикцію всіх членів Оновленої Церкви (яку держава свого часу підтримувала), що самі не бажали цього. Коли Червона армія, просуваючись на захід, зайняла Україну, місцеве православне духовенство, зокрема ті, що належали до відновленої при німцях Української Автокефальної Православної Церкви, були змушені повернутися до РПЦ. Багатьом священикам Автономної Православної Церкви, які співпрацювали з нацистами на окупованій території, вдалося уникнути переслідувань з боку радянської влади, принаймні тимчасово, саме тому, що вони перейшли до складу патріархату [15, с. 335-336].

Після смерті патріарха Сергія 15 травня 1944 року за його заповітом за патріарший престіл став митрополит Ленінградський Алексій Симанський. 2 лютого 1945 року на соборі, який розпочав свою роботу 31 січня, митрополита Алексія обрано патріархом. Серед привітань, надісланих собору та новообраному патріархові, було одне, написане українською мовою, тодішнього глави УГКЦ Йосифа Сліпого. В ньому говорилось: «Прохаю прийняти щиру подяку за переданий мені привіт через посланців митрополита, які побували в Москві у грудні 1944 року. Дякую також за книжки, які ваше блаженство зволило мені передати. Справді великий і прегарний успіх впродовж місцєблюститєльства патріаршого престола...» [1, с. 62].

Аналізуючи тодішню ситуацію, можна зробити певні висновки, що вперше після громадянської війни в Росії РПЦ домоглася затвердження (після попереднього узгодження з урядом) свого статуту – «положення». Цей документ не лише легітимізував централізований устрій Церкви, але й, на відміну від попереднього законодавства щодо релігії, надавав священикам вирішальну роль в управлінні парафією, дозволяючи їм офіційно очолювати церковну громаду. Пізніше таємним наказом Раднаркому СРСР від 22 серпня 1945 року Церква була поновлена в правах юридичної особи, включно з правом власності, хоча і з деякими важливими обмеженнями (наприклад, храми і все їхнє майно залишалося власністю держави). У такий самий спосіб було суттєво зменшено оподаткування церков і монастирів [16, с. 123-125].

Прослідковуючи історичні передумови скасування УГКЦ, неможливо опустити другої окупації Західної України та важливо – сильний опір загонів націоналістичної Української Повстанської Армії.

Лави УПА поповнилися уцілілими дивізійниками «Галичини», а також тисячами юнаків, які намагалися уникнути призову до Червоної армії. За офіційними радянськими даними, восени 1945 року УПА нараховувала приблизно 90 тисяч бійців [6, с. 5-6]. При підтримці підпільної мережі ОУН і за допомогою місцевого населення загони УПА відтинали Червону армію від тилового забезпечення, відтягали із фронту та винищували частину її особового складу, перешкоджаючи утвердженню радянської влади у важкодоступних місцевостях. Масовий опір населення Західної України змусив радянських можновладців неодноразово звертатися до повстанців зі спеціальними відозвами, пропонуючи амністію за умови припинення боротьби. Перша така відозва побачила світ 12 лютого 1944 року, коли в результаті стрімкого наступу Червона армія вступила до східних районів Галичини. З 27 вересня 1944 року радянська влада таємно видала постанову про недоліки в політичній роботі державних органів управління в Галичині і послаблення їхньої роботи в боротьбі проти УПА і ОУН. Незабаром, а саме 7 жовтня, постанова була оприлюднена і подана до виконання до місцевих рад Галичини, щоб знищити і запобігти поширенню націоналістичного підпілля серед населення [11, с. 151-154].

На відміну від першої окупації 1939-1941 років, радянська влада цього разу явно демонструвала своє лагідніше ставлення до УГКЦ та взагалі до релігії. Єпископат і духовенство не турбували, від військової служби було звільнено священників, дяконів, семінаристів, дяків і навіть деяких церковних старост. На той час ще діяли Львівська Богословська Академія і Семінарія. Варто зазначити, що саме на той час відвертої антирелігійної пропаганди не велося, а радянських військових, офіцерів можна було побачити в церкві під час Літургії. Монастирям дозволили зберегти за собою ті будівлі, які вони повернули собі в роки німецької окупації [17, с. 83].

Ці події були великим затишшям перед великою бурею. Сама Церква була вже відчутно послаблена внаслідок численної еміграції. Хоча жодний єпископ не покинув свого престолу, але близько 300 священників, серед яких було багато молодих, здібних і активних, попри заклик митрополита Андрея Шептицького залишатися на парафіях разом зі своїми вірними, все ж втекли на Захід. Потік емігрантів чисельно зріс і за рахунок представників інтелігенції – серед них були і активні миряни, – які подалися слідом за німцями, що відступали.

Після того, як влітку 1944 р. в результаті наступу радянських військ німців повністю було вигнано зі Східної Галичини, перший секретар від-

новленого Львівського обкому КП(б)У І. С. Грушецький і голова виконкому Львівської облради М. В. Козирев доповіли М. С. Хрущову про релігійну ситуацію в області:

1. На звільненій від німецьких загарбників території західних областей України особливої уваги заслуговує діяльність служників релігійних культів, яку вони провадять через широко розвинену мережу костьолів, церков та молитовних будинків.

2. Центри релігійних організацій знаходяться в м. Львові.

3. На чолі католицького віросповідання стоїть Архидієц Болеслав Твардовський, а греко-католицької церкви, що об'єднує Львівську, Станіславську, Санокську та Перемишлянську єпархії українців-католиків візантійського обряду, – Митрополит Андрій Шептицький.

4. Як Твардовський, так і Шептицький через своїх представників вдають, що вони лояльні до радянської влади, але водночас Шептицький ставить перед органами влади такі питання:

1) залишити в лікарні, яка ним організована ще до 1939 р. і ним переобладнана в 1939-40 рр., каплиці для відправи релігійної служби (сповідь хворих, причастя і т. ін.), а також дозволити монахиням-сестрам милосердя (зі спеціальною медичною освітою) працювати в лікарні і носити монашій одяг;

2) не брати до Червоної армії студентів-слухачів духовної семінарії в той час, коли в радянських вузах залишаються тільки студенти останніх двох курсів;

3) залишити в духовній консисторії друкарню, яку німці взяли в 1942 році з приміщення виконкому облради депутатів трудящих і передали монастирю для друкування молитовників та інших матеріалів релігійного змісту [1, с. 66].

Невдовзі після того, як радянські війська зайняли Львів, Андрея Шептицького було викликано до уповноваженого у справах релігії при уряді Української РСР Сергія Тарасовича Даниленка, підполковника НКДБ. Замість митрополита пішов архієпископ Йосиф Сліпий, якому вчинили жорсткий допит. Питали про політичні події в Західній Україні та діяльність Церкви під час німецької окупації. Владика зрозумів, що Даниленко обізнаний із розвідувальними даними, що їх радянські агенти мусили б збирати впродовж останніх трьох років.

Четвертого вересня 1944 р. на засіданні архієпархіального собору, який відновив свою працю у квітні, митрополит Андрей відзначив переміни, які відбулися у ставленні радянського уряду до релігії: «Можемо вже ствердити..., що безбожництво перестало бути прапором боротьби для

Советів... Зі зміною зовнішніх обставин очікуємо від урядових чинників більше батьківської опіки для нашого бідного народу» [12, с. 40-41]. Відповідаючи на заклик влади до громадського спокою, глава УГКЦ заявив: «Нарід наш переходить кризу, яка може рішити про фізичне існування нашого народу. Багато молоді... думає, що терором, винищуванням невігідних противників служать своїй батьківщині...» [там само].

На початку жовтня Кир Андрей надіслав листа голові РСРК Іванові Полянському, в якому висловив бажання Церкви нормалізувати відносини з радянським урядом. Полянський, отримавши санкцію Молотова, Берії та Хрущова, запропонував митрополитові вислати до Москви делегацію, і 16 жовтня Шептицький повідомив голову Львівського облвиконкому Козирєва про те, що він надсилає делегацію в такому складі: 1) о. д-р Гавриїл Костельник – канонік митрополичого ординаріату; 2) о. Іван Котів – радник митрополичого ординаріату; 3) о. Герман Будзінський, еромонах-студит – перекладач. Також митрополит зазначив про забезпечення делегації всіма необхідними речами для поїздок і перебування її на переговорах [12, с. 46-48]. Подальші події були дуже сумними для УГКЦ.

У жовтні 1944 р. Кир Андрей захворів на грип. Ускладнення хвороби спричинило смерть митрополита 1 листопада 1944 р. Його помічник із правом наступництва архієпископ Йосиф Сліпий негайно перебрав провід митрополією. У листі від 19 листопада 1944 р. до Папи Пія XII новий глава УГКЦ писав про смерть і похорон свого попередника – митрополита Андрея.

12 листопада відбулось урочисте поставлення архієпископа Йосифа на митрополита Львівського і Галицького. Водночас ігумена Кліментія Шептицького було обрано архімандритом монахів-студитів. На прийнятті з нагоди інтронізації Сліпого був присутній львівський латинський єпископ-помічник Базяк [14, с. 109-122].

Отримавши повідомлення Львівського обкому партії та обласного управління НКДБ, Хрущов 15 листопада 1944 р. доповідав Сталіну: «1-го листопада помер глава греко-католицької церкви митрополит граф Андрей Шептицький. Перед своєю смертю Шептицький зайняв яскраво виражену прорадянську лінію. Він готував відправлення делегації до Москви і Києва для привітання радянського уряду і особисто Вас, готував звернення до віруючих, в якому хотів закликати населення західних областей підтримувати заходи радянської влади і боротися з українсько-німецькими націоналістами. Він дав розпорядження по всіх церквах проводити збір коштів для поранених червоноармійців. Нещодавно митрополит

Шептицький написав до Вас листа. Цей лист він обговорював серед духовенства. За даними, які є в нашому розпорядженні, написання і обговорення цього листа викликало великі суперечки. Сам Шептицький переконував наближених до нього осіб в тому, що радянська влада є сильною і тому з нею необхідно зблизитися й усіляко її підтримувати. Найреакційніші служителі церкви почали ширити чутки, що митрополит дуже старий, хворий і тому не можна серйозно сприймати його міркування щодо більшовиків і радянської влади» [17, с. 234].

У середині грудня 1944 р. посланці вирушили до Москви для обговорення питання «нормалізації» становища УГКЦ в СРСР. Делегація вирушила в тому самому складі, який подав був покійний Андрей Шептицький. У Москві посланців зустрів представник із комітету Полянського та супроводжуючі особи з НКДБ, які провели їх до готелю. Зустріч у РСРК була призначена на 22 грудня, і делегація мала час, щоб здійснити візит ввічливості до керівництва Московської патріархії. Тут вони мали зустріч із місцезблустителем патріаршого престолу митрополитом Алексієм Симанським.

Під час зустрічі 22 грудня з Полянським члени делегації вручили йому привезені документи - листи митрополитів до Сталіна та меморандум на ім'я самого голови РСРК. Делегація ознайомила Раду зі зверненням митрополита Йосифа «До духовенства і вірних» від 23 листопада 1944 р., в якому, зокрема, містився заклик до бандерівців зійти з хибного шляху. Від імені духовенства і віруючих делегація передала 100 тис. карбованців до фонду Червоного Хреста.

У меморандумі, переданому Полянському, глава УГКЦ домагався від уряду залишити в межах СРСР Греко-Католицькій Церкві її права, зокрема користування майном і грошовими засобами, якими Церква користувалась в західних областях України до війни 1939 р. Митрополит Йосиф покликається на конкордат 1925 р. між Польщею та Ватиканом і просить радянський уряд запевнити Греко-Католицькій Церкві надані цим конкордатом права. Виходячи з такого становища Церкви в західних областях України, яке ґрунтувалося на споконвічному, звичаєвому і писаному праві, митрополит просить про певні права для УГКЦ [1, с. 81]. Члени делегації намагалися довести Полянському необхідність цих умов для функціонування УГКЦ, але він явно був невдоволений усіма тими проханнями, що їх висунув митрополит Йосиф.

Під час другого прийому членів делегації, який відбувся 27 грудня, Полянський, наперед узгодивши свою відповідь з Хрущовим і Молотовим,

сказав, що перед радянським законом всі релігії є рівними і всі релігійні організації діють в рамках чинного в країні законодавства про культу. Тому жодних винятків не буде робитися і для Греко-Католицької Церкви, а її прохання, які не суперечать закону, будуть задоволені. На запитання делегації, чи в межах СРСР греко-католикам буде забезпечене вільне відправлення Богослужінь, Полянський відповів ствердно. Офіційна ж відповідь уряду на конкретні прохання меморандуму мала надійти згодом відповідно до встановленого порядку.

Перед від'їздом із Москви делегатів несподівано запросили до Ставки Верховного Головнокомандування, де всім їм стало зрозуміло, що ставлення влади до УГКЦ залежатиме від того, яку позицію вона обере щодо боротьби проти УПА. Зокрема, до Церкви було висловлене прохання переконати українських націоналістів вийти зі схронів і скласти зброю, обіцяючи, що держава гарантуватиме їм амністію, як це було проголошено в останньому зверненні радянського уряду до населення Західної України.

Українська Греко-Католицька Церква зазнала такого самого тиску з боку радянського режиму, що й Римо-Католицька Церква в Литві. Вона опинилась віч-на-віч перед дилемою: або стати на бік влади в боротьбі проти українського національного руху опору і таким чином зректися своєї церковної ідентичності й історичного нерозривного зв'язку з цим рухом заради непевної перспективи «нормалізації» свого становища у сталінській імперії, або ж зазнати переслідувань режиму, але зберегти довіру та прихильність вірних, національна свідомість яких була надзвичайно високою, доводить науковець [5, с. 123].

Митрополит Йосиф Сліпний, не дочекавшись від Полянського відповіді на свій меморандум, 25 січня 1945 р. надіслав листа Даниленкові, в якому знову повторив своє прохання дозволити греко-католицьким священникам душпастирювати серед тих греко-католиків, яких було виселено або які самі переїхали до промислових районів сходу країни. Незадовго до цього, в ніч із 3 на 4 січня 1945 р., органи НКДБ заарештували луцького римо-католицького єпископа Адольфа Пйотра Шельонжека і трьох його священників. Через два місяці митрополит Йосиф, у відповідь на прохання архієпископа Євгеніюша Базяка про допомогу, надіслав до Сталіна телеграму з проханням звільнити ув'язненого єрарха [6, с. 261].

Марною виявилася і ще одна спроба митрополита Йосифа закликати ОУН, УПА й органи радянської влади налагодити свої відносини шляхом мирних переговорів. 28 березня 1945 р. він звернувся з листом-

посланням до духовенства і вірних, в якому бив на сполох, бо піднялася нова хвиля неспокоїв, нападів і убивств, у тому числі священників і монахів. Він закликав людей, щоб вони з ще більшим зусиллям і дбайливістю старалися не допускати до проливу крові.

Згідно з рішеннями Ялтинської конференції трьох великих держав 4-11 лютого 1945 р. Радянський Союз одержав важливі політично-територіальні надбання, в тому числі й визнання з боку західних союзників анексії Західної України. Відтоді Сталін вже міг перейти до здійснення власних планів щодо майбуття Греко-Католицької Церкви в Галичині [7].

Цілоком очевидно, що плани знищення Української Греко-Католицької Церкви шляхом її приєднання до Російської Православної Церкви виношувалися ще від вересня 1939 р. Однак збіг обставин, таких як стратегічне пограничне розташування західноукраїнських земель в умовах війни в Європі, слабкість самої РПЦ у той час, а також далеке від оптимізму ставлення щойно возз'єднаної з Москвою автокефальної православної єрархії на Волині до перспектив поширення православ'я у греко-католицькій Галичині, та, врешті, напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. – все це разом завадило Кремлю виконати опрацьовану ще за часів царювання Катерини II та Миколи I історичну місію Російської держави.

Наступ сталінського режиму на Греко-Католицьку Церкву в Галичині був однією зі складових загального плану протидії католицизмові не лише в СРСР, але й в інших країнах Східної Європи, що опинилися в сфері впливу Радянського Союзу, а також у цілому світі. З одного таємного партійного документа випливає, що рішення про возз'єднання УГКЦ із Московським патріархатом було доведене до відома партійного активу вже в лютому 1945 р. [1, с. 89].

У лютому 1945 р. відділи пропаганди й агітації обкомів КП(б)У, принаймні в Галичині, поширили серед партактиву таємні короткі тези з викладом основних історичних особливостей російської православної та західноукраїнської греко-католицької церков. Пізніше, у березні 1945 р., Карпов подав Сталіну, Молотову і Берії десятисторінковий документ, відомий як Інструкція № 58. Після ознайомлення з поданими пропозиціями радянський керівник 17 березня наклав на документі резолюцію: «Т-щу Карпову. Соголасен. И. Сталин» [17, с. 83]. 20 квітня голова РСРПЦ у листі до Хрущова виклав ті положення «Інструкції»:

1. Організувати в м. Львові православну єпархію, на чолі якої поставити єпископа (з українців) з титулом єпископа Львівського і Тернопіль-

ського, який би об'єднав православні приходи Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Тернопільської областей.

2. Надати Львівському і Тернопільському єпископу, а також усім православним священнослужителям цієї єпархії право на ведення місіонерської праці.

3. Надати у розпорядження єпархії у м. Львові як катедральний собор один із греко-католицьких соборів.

4. Зміцнити Почаївську православну лавру в м. Крем'янці Тернопільської області, зробивши її настоятеля вікарієм Львівського єпископа.

5. Від імені Патріарха Московського і всієї Русі та Синоду Російської Православної Церкви випустити спеціальне звернення українською і російською мовами до духовенства і віруючих уніатської церкви та широко розповсюдити його по уніатських приходах.

6. Організувати всередині уніатської церкви ініціативну групу, яка повинна буде декларативно заявити про розрив із Ватиканом і закликати уніатське духовенство до переходу на православ'я.

7. Організувати православні братства в містах Луцьку і Львові, надавши цим братствам право на здійснення місіонерської і благодійницької діяльності, причому завданням братств буде зміцнення православ'я і протиставлення його католицизму.

8. Вжити заходів до ліквідації автокефалії польської православної церкви, з проведенням відповідних заходів для її цілковитого приєднання до Московської патріархії.

9. Оформити приєднання до Московської патріархії Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії Закарпатської України згідно з виявленим із їхнього боку колективним бажанням і згодою Синоду Сербської Православної Церкви, в юрисдикції якої дотепер перебуває Мукачівсько-Пряшівська єпархія.

10. Для підготовки кадрів священнослужителів і місіонерів відкрити курси в містах Києві, Луцьку, Львові й Одесі, взоруючись на організацію та програму московських пастирсько-богословських курсів [1, с. 91].

Дещо раніше, 17 березня 1945 року, Карпов надіслав копію цієї інструкції до голови РСРК – Полянського. Він попросив колегу керуватися у своїй діяльності тими положеннями документа, що стосується Греко-Католицької і Римо-Католицької Церков в СРСР, а також координувати інші кроки у боротьбі проти католицизму. Упродовж кількох місяців органи НКДБ збирали компромат на ієрархів і духовенство УГКЦ, після чого в квітні 1945 р. радянські засоби масо-

вої інформації розпочали потужну кампанію з дезінформації проти УГКЦ [3, с. 317].

Тим часом РСРПЦ наказом від 1 березня 1945 р. зобов'язала своїх уповноважених у західних областях України здійснити до 1 травня інвентаризацію по усіх церквах і монастирях, а також провести перереєстрацію громад і священників, а вже 5 квітня того ж року республіканський уповноважений Ради в Україні Вільховий доповідав Полянському про статистичні дані УГКЦ. Інструкція РСРПЦ від 1 березня 1945 р. наполягала на жорсткішій політиці щодо духовенства. Тож місцева влада розпочала застосовувати норми радянського законодавства про культу і в Галичині, де досі від цього утримувались. Храмові будівлі було проголошено державною власністю, від громад стали вимагати створення «двадцятки», щоб ті могли отримати офіційну реєстрацію, тобто державну ліцензію на діяльність парафії, а також дістати дозвіл на оренду і користування націоналізованою «культовою спорудою» для відправи Богослужінь. Інструкція покладала на «двадцятки» здійснення контролю за правильністю інвентаризації всього «культового майна» і надавала право державним органам здійснювати періодичні перевірки в храмах [1, с. 99].

Глава УГКЦ оцінив всі прийняті інструкції як підготовку до наступу радянської влади на Церкву. Органи держбезпеки встановили постійний нагляд за собором Св. Юра, митрополичими палатами та прилеглими до них будівлями. Вранці 11 квітня 1945 р. весь святоюрський комплекс оточив кордон міліції, щоб ізолювати його мешканців і не допустити вивезення документації та цінностей. Увечері того ж дня велика група офіцерів держбезпеки увійшла до митрополичих палат. Йосифу Сліпому пред'явили ордер на арешт і після особистого обшуку відправили до в'язниці НКДБ на вул. Лонцького. Вранці митрополита під конвоєм потягом перевезли до центральної в'язниці у Києві на вул. Короленка, 42. Єпископів Будку і Чарнецького, а також кількох інших відомих священників заарештували того ж дня, 11 квітня, та спровадили до Києва. Три дні, від 12 до 14 квітня, тривав ретельний обшук на Святоюрській горі: в митрополичих палатах, помешканнях священників, соборі та крипті, приміщеннях архієпархіальної та парафіяльної канцелярії, прилеглих будівлях. Конфісковано митрополичий архів та бібліотеку покійного митрополита Андрея. Станом на 21 квітня 1945 р. органи НКДБ у Львівській області заарештували 33 осіб: митрополита, 2 єпископів, 20 священників, 2 деканів, 3 семінаристів і 5 мирян. Одночасно кагебісти провели обшуки в Богословській академії, семінарії, дяківській школі – всі ці

навчальні заклади відразу ж закрили. Органи держбезпеки затримали 159 студентів і відправили їх до призовних пунктів місцевих військкоматів [3, с. 324]. У Станіславі 11 квітня НКДБ заарештував сімдесятивосьмирічного єпископа Григорія Хомишина та його помічника владика Івана Лятишевського. Обох відправили до в'язниці – спочатку до Львова, а потім до Києва. Того ж дня ув'язнили й ректора єпархіяльної семінарії о. Авксентія Бойчука, якого тримали у Станіславській тюрмі, де слідчі жорстоко катували його.

Після арешту митрополита Йосифа і єпископів члени митрополичої капітули обрали на своєму зібранні о. Омеляна Горчинського, пароха собору Св. Юра, капітулярним вікарієм. У відповідь влада протягом наступного тижня заарештувала всіх крилошан. Після допитів їх, щоправда, відпустили, окрім о. Горчинського. Є свідчення, що згодом крилошани таємно обрали новим капітулярним вікарієм канцлера митрополичого ординаріату о. Миколу Галянта.

У Станіславській єпархії від травня 1945 р. уряд вікарія виконував ігумен василіянського монастиря Григорій (Володимир) Балагурак. За допомогою ігумена оо. редемптористів Романа Бахталовського йому вдавалося таємно керувати єпархіяльним життям і навіть нелегально підтримувати зв'язок із Римом, доки їх обох не кинули до в'язниці.

У приєднаній до Радянського Союзу частині Перемиської єпархії НКДБ заарештував генерального вікарія для Дрогобицької області о. Михайла Мельника. Говорили, що він не витримав катувань у тюрмі і дав згоду співпрацювати з владою у створенні ініціативної групи для «воз'єднання» УГКЦ із Православною Церквою. У Сокалі ув'язнили генерального вікарія для Львівської області о. Миколу Панаса, якого також катували; казали, що його звільнили після того, як він збожеволів [5, с. 125]. Єпископів Йосафата Коциловського і Григорія Лакоту, які залишилися по західному боці нового радянсько-польського кордону, деякий час не турбували. Коли ж посилювався тиск на етнічно українське населення прикордонних земель, щоб змусити його до «репатріації» на схід, польська влада 21 вересня 1945 р. заарештувала обох владик, а раніше, 15 червня 1945 р., радянська контррозвідка схопила в Берліні апостольського візитатора для українців-католиків у Німеччині о. Петра Вергуна, якого також доправили до Київської тюрми НКДБ.

Одразу ж після арешту членів єпископату радянські репресивні служби, відповідно до сформульованих в інструкції Карпова завдань, узялися за створення добровільної ініціативної групи з воз'єднання Греко-Ка-

толицької Церкви з Православною Церквою з осідком у Львові. Виглядає, що це завдання доручили Сергієві Каріну – Даниленку. Першим кроком до його реалізації стало призначення органами НКДБ наприкінці квітня 1945 р. о. Гавриїла Костельника адміністратором Львівської Архієпархії, отця Костельника було обрано на голову ініціативної групи. Десь у квітні о. Костельник надіслав до органів радянської влади заяву, в якій стверджував: «...Я був уніатом і загубив гідність пастиря. Я був націоналістом і загубив гідність людини. Але цього було замало. Націоналізм посиротив мене і мою дружину, убив трьох наших синів. Ми стали нещасними батьками... В нашому краї немає родини, яка б не оплакувала якусь жертву націоналізму. Ми кажемо націоналізму – годі крові! Ми кажемо унії – годі ганьби!

Я репрезентую тих священників нашої церкви, які ставлять собі на меті розірвати з Римом і знищити ганебну Берестейську унію. Таких священників у нашій церкві більшість» [13, с. 245]. До такого списку ще приєднався парох с. Копичинці та Гусятинський декан о. Антоній Пельведзький. Рішенням самої групи від 1 травня 1945 р. його було призначено адміністратором Станіславської Єпархії.

Ініціативна група, яка вже має більшість однодумців у всіх трьох єпархіях, приступила до реєстрації своїх однодумців, а також написала лист-звернення до голови уряду радянської влади про реєстрацію цієї групи, яка має на меті зібрання і перевиховання Греко-Католицького духовенства, щоб згодом приєднати УГКЦ до РПЦ. Під щільним контролем з боку держави ініціативна група розгорнула широку пропагандистську кампанію з переконання духовенства в безнадійності справи опору возз'єднанню, доводячи безповоротність рішення влади про ліквідацію УГКЦ [2, с. 345].

Варто зазначити, що багато дослідників історії Церкви в Україні погоджуються з думкою, що створення ініціативної групи та входження до неї зрадників увінчувалося успіхом для радянської влади і її планів, а саме знищення УГКЦ і об'єднання всіх вірних і духовенства до лона РПЦ, яка виконувала державні накази.

З наближенням дати скликання собору посилювався тиск з боку ініціативної групи на тих парохів, які все ще не вступили до неї. Методи, до яких вдавалися члени групи, щоб здолати останній опір возз'єднавчій кампанії, характеризує ультиматум Костельника від 3 лютого о. Євгенів Дуткевичу, пароху Львівської Церкви Свв. Петра і Павла: «Повідомляю Вас, що оскільки до 5 цього місяця Ви не приступите до ініціативної

групи, то від того дня не зможете правити Служби Божої ні в одній церкві, а одночасно втратите всі права пароха» [17, с. 321].

12 лютого, через два дні після перемоги радянського режиму на виборах у Галичині, Патріарх Алексій надіслав на ім'я о. Костельника телеграму з благословенням на скликання собору.

Так, все було зрадницько зроблено, підписано, оскаржено про УГКЦ і її репрезентантів, яких було змордовано у тюрмах. Вранці у п'ятницю, 8 березня 1946 р., делегати собору, підкріпившись на сніданку «100 гр. водки» та «200 гр. вина», були доставлені до собору Св. Юра, щоб там під надійною охороною виконати відведену їм роль у розписаному наперед до дрібниць возз'єднавчому зібранні. О 10 год. 30 хв. молебнем «О призовані Св. Духа» собор розпочав свою роботу. У присутності 216 представників від духовенства і 19 від мирян співслужили три засновники ініціативної групи: Костельник, Пельвецький і Мельник. Потім, відповідно до затвердженого на передсоборному зібранні порядку денного, ці троє перебрали на себе функції президії собору, а два інших священники, які таємно вже стали православними, оо. Микита Павлосюк і Юрій Ванчицький, зайняли місця секретарів. Щоб уникнути будь-яких несподіванок з боку делегатів, організатори обійшлися без обрання членів президії та внесення порядку денного собору на затвердження його учасників. Перше заслухали виступ Пельвецького, який був перерваний прибуттям до храму Св. Юра єпископа Львівського і Тернопільського Макарія Оксіюка, Єпископа Мукачівського Нестора Сидорука та митрофорного протоєрея Костянтина Ружицького, керуючого справами Українського екзархату. Їх привітав і представив делегатам о. Костельник [10, с. 151-152]. Наступну, довшу доповідь виголосив сам голова ініціативної групи, який у своїй доповіді повністю розбив УГКЦ і наголосив на важливості РПЦ. Інші доповіді носили такий самий характер. Вистачило всього шести годин, щоб УГКЦ було офіційно скасовано.

На другий день, 9 березня, собор розглядав питання канонічного оформлення прийнятого рішення про «возз'єднання» з РПЦ. Третій день собору – Неділя Торжества Православ'я – розпочався Архієрейською Божественною Літургією, яку відправив митрополит Йоан у співслужінні чотирьох православних єпископів, у т. ч. Антонія Пельвецького і Михаїла Мельника. Це стало першою відкритою для сторонніх очей подією на соборі. На ознаменування возз'єднання патріарший екзарх подарував храму Св. Юра ікону Богородиці з Києво-Печерської лаври. І лише в той день, 10 березня, мешканці Львова

дізналися про офіційну самоліквідацію УГКЦ. Святкування завершилися урочистим обідом учасників собору в ресторані готелю «Бристоль», де лунали промови й тости на честь церковної та державної влади [1, с. 153].

Собор греко-католицького духовенства, скликаний ініціативною групою з возз'єднання Греко-Католицької Церкви з Православною Церквою, що відбувся 8, 9 і 10 березня у Львові, в кафедрі св. Юра, вирішив зліквідувати Берестейську унію з 1596 року і відірватися від Риму і возз'єднатися з нашою батьківською Православною Церквою. Це той Собор подає до відома всім Греко-Католицьким Галицьким священикам та вірним і закликає всіх Вас піти його слідами. Нехай не буде роздору в нашому народі з приводу повороту до віри і Церкви наших предків. Про все, що діялося на соборі, щодня інформували голові РСРПЦ присутні там його представники: Уткін, Ходченко і Вишневецький, які телеграфували Карпову про всі події [17, с. 348].

Так закінчилися сумні події в житті УГКЦ. Незалежно від того, що керувало Костельником та його соратниками – страх, розрахунок чи все це разом, одне є певним: обравши те, що вважали меншим злом, вони тим самим надали радянському режимові можливість створити враження добровільності самоліквідації УГКЦ і возз'єднання більшості духовенства з РПЦ. Коли все закінчилося і всі святкували перемогу, УГКЦ не була ліквідована в серцях вірних, бо добрі пастирі провадили Церкву далі під назвою – катакомбна УГКЦ.

Відрапортувавши Москві про ліквідацію Греко-Католицької Церкви в УРСР, її більшовицька влада взялася за повсюдне й остаточне викорінення тих осередків унії, що залишалися ще у вигляді монастирів. Уже в доповідній на ім'я Микити Хрущова 29 вересня 1949 року уповноважений Ради в справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по УРСР П. Вільховий ще раз поставив це питання. На початку грудня того ж року він побував на прийомі в заступника Голови Ради Міністрів УРСР Леоніда Корнійця, де були розглянуті пропозиції про ліквідацію всіх монастирів. Особиста вказівка Корнійця Вільховому звучала тоді так: «Тепер ставте питання про ліквідацію кожного монастиря окремо» [13, с. 185-186]. Відтак Вільховий негайно підготував свої пропозиції щодо закриття трьох греко-католицьких монастирів на території Львівської області. Цю страшну пропозицію подали Корнійцю, який 9 грудня 1949 року розпорядився послати голові Львівського облвиконкому Стефаніку вказівки для вжиття заходів.

Якщо аналізувати ситуацію ліквідації уніатських монастирів на території Станіславської області, то Вільховий вносив пропозицію насамперед

закрити Гошівський монастир, не чекаючи збору матеріалів, оскільки монастир перетворився, по суті, в керівне угруповання реакційних і націоналістичних елементів. Як свідчить доповідна секретаря Станіславського обкому Михайла Слоня на адресу секретаря ЦК КП(б) Леоніда Мельникова від 24 червня 1950 року, план ліквідації Гошівського монастиря було повністю виконано шляхом арештів його керівного складу, а також одночасно із закриттям Гошівського чоловічого монастиря управлінням МДБ області було проведено операцію з виселення за антирадянську діяльність монахинь Гошівського жіночого монастиря.

Більшовицька влада продовжувала жорстоко переслідувати не тільки тих, хто залишався вірним унії, а й всіх інших, хто виходив за рамки дозволеного її канонами. Зокрема, відчув на собі всі її «переваги» один з тих, хто активно агітував за перехід у православ'я, – секретар ініціативної групи Сергій Хруцький, котрий після арешту в 1944 році був завербований і спеціально випущений з тюрми з метою організації роботи щодо переходу греко-католиків під омофор Московського патріархату.

Інформуючи органи МДБ про хід ліквідації монастирів, Хруцький водночас намагався поширювати думку про створення в Галичині такої Православної церкви, в якій збереглися б обряди уніатської традиції, зокрема, щоб збереглася українська мова. Згодом Хруцького з дружиною виселили в Кемеровську область. Перебуваючи там, він неодноразово просив про повернення його до Львова, але йому кожного разу відмовляли. Не допомогло навіть звернення на ім'я Микити Хруцова. Хруцькому не могли вибачити його вільнодумства, через те й писали, що вся його минула діяльність була спрямована проти радянської влади [13, с. 233].

З цього невеликого фрагмента сумної сторінки історії Української Греко-Католицької Церкви можна зробити такі висновки.

У тяжкий післявоєнний час, коли радянські війська почали витіснити фашистські легіони з земель Західної України і зайняли їх, Радянська влада почала насильно впроваджувати свою політику на цій території. Аналіз історичних джерел, що віддзеркалюють підготовку радянського режиму до ліквідації УГКЦ, показує безглуздість звинувачень, які висунула влада Українській Греко-Католицькій Церкві, а також те, наскільки великою була роль нашої Церкви у збереженні українського суспільства з його вірою та традиціями. Значну роль в той час відіграла діяльність слуги Божого Митрополита Андрея – Глави УГКЦ, який з останніх сил боровся, щоб Церква була легалізована, зареєстрована і офіційно мала ті права, які влада надала РПЦ. Але УГКЦ не погодилась викону-

вати наказів влади і тому була піддана масовому знищенню: ув'язнення духовенства, ліквідація і руйнування храмів, монастирів та інших релігійних установ. Готували документи для ліквідації Церкви, а пізніше це рішення тягнуло за собою підготовку до Львівського собору 1946 року, який був тільки формальністю для керівників Радянського Союзу. Весь католицький світ не визнав рішення собору, а завдяки Божому провидінню Греко-Католицька Церква продовжувала діяти, хоч і в катакомбних умовах. Але в цей час вірні Богу душпастирі докладали всіх зусиль для розвитку Церкви і засівали зерна віри для народу. Після Воскресіння Церкви вони зійшли і дали свої плоди християнському світу.

Література

1. Бодюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава. – Львів, 2005. – 259 с.
2. Беляев В., Рудський М. Під чужим прапором. – Київ, 1958. – 360 с.
3. Білас Р. Репресивно-каральна система. – Москва, 1946. – Т. 1. – 460 с. – С. 317.
4. Гриньох А. Слуга Божий Андрей / Пастирські листи/. – Мюнхен, 1944. – 820 с.
5. Гриник П. Церква в рідному краю. – Київ, 1999. – 256 с.
6. Давиденко Б. Не стануть агнцями вовки // Радянська Україна. – 1988. – №2. – С. 5-6.
7. Закрьотое письмо ЦК КП(б)У по вопросам религии (без дати і без підпису) // ЦДАГО, ф. 1, оп. 23, спр. 1638, арк. 28-33.
8. Емелья Л. И. Союз воинствующих безбожников СССР (СВБ) // Краткий научно-атеистический словарь / ред. И. П. Цамерян и др. – Москва, 1964. – 564 с.
9. Левитин-Краснов Анатолий Е. В поисках нового града. – Тель-Авив, 1980. – 147 с.
10. Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході. – Буенос-Айрес – Львів, 1999. – 231 с.
11. Сафонова Е. В. Ідейно-виховна робота Комуністичної партії серед трудящих визволених районів України в роки Великої Вітчизняної війни (1943-1945). – Київ, 1971. – 248 с.
12. Сергійчук В. Подвижництво греко-католиків України у боротьбі за віру і державу // Нескорена Церква. – Київ, 2001. – С. 40-41.
13. Сергійчук В. Нескорена Церква. – Київ, 2001. – 609 с.

14. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. – Ч. 1. – Львів, 1993. – С. 109-122.
15. Шишкин А. А. Сущность и критическая оценка обновленческого раскола Русской Православной Церкви. – Казань, 1970. – 460 с.
16. Шаповалова А. Патриарх Московский и всея Руси Алексий. – Москва, 1985. – 246 с.
17. Цветков В. Літопис Голготи України. – Дрогобич, 1994. – Т.2. – 526 с.